

सेंद्रिय शेतीत आंबा व मोसंबी फळबागेतील खर्च व नफा विश्लेषण

डॉ. रामेश्वर गंगाधर बर्वे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

मत्स्योदरी कला, विज्ञान महाविद्यालय कुंभारपिंपळगाव

9921546904, 7774858120

प्रस्तावना:

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा मुख्य आधार कृषी क्षेत्र आहे. हरित क्रांतीनंतर रासायनिक खते आणि कीटकनाशकांच्या अतिवापरामुळे उत्पादनात तात्पुरती वाढ झाली असली, तरी दीर्घकाळात जमिनीचा पोत खालावला आहे. अन्नातील रासायनिक अंशामुळे मानवी आरोग्यावर विपरीत परिणाम होत आहेत. या पार्श्वभूमीवर, सेंद्रिय शेती हा एक शाश्वत पर्याय म्हणून समोर आला आहे.

सेंद्रिय शेती म्हणजे केवळ रासायनिक खतांचा त्याग नव्हे, तर ती एक निसर्गपूरक जीवनपद्धती आहे. यात प्रामुख्याने शेणखत, जीवामृत आणि नैसर्गिक कीटकनाशकांचा वापर केला जातो. महाराष्ट्राच्या हवामानात आंबा आणि मोसंबी ही पिके नगदी पिके म्हणून ओळखली जातात. या पिकांमध्ये सेंद्रिय पद्धतीचा अवलंब केल्यास उत्पादनाचा दर्जा सुधारून जागतिक बाजारपेठेत मोठी संधी निर्माण होऊ शकते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- सेंद्रिय आंबा व मोसंबी बागेच्या उत्पादन खर्चाचे सविस्तर विश्लेषण करणे.
- रासायनिक शेतीच्या तुलनेत सेंद्रिय शेतीची आर्थिक व्यवहार्यता तपासणे.
- थेट विक्री (Direct Marketing) पद्धतीचा नफ्यावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
- सेंद्रिय फळबागेतील आव्हाने आणि संधींचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत अभ्यास हा प्राथमिक आणि दुय्यम माहितीवर आधारित आहे.

- क्षेत्र: १.८६ हेक्टर आंबा आणि २.० हेक्टर मोसंबी क्षेत्र.
- नमुना निवड: प्रत्यक्ष शेतीचा अनुभव आणि शेतकरी डेटाचा वापर.
- पद्धती: सेंद्रिय (आयुर्वेदिक) शेती प्रणाली.

● सेंद्रिय निविष्टा आणि व्यवस्थापन :

सेंद्रिय शेतीचा मूळ पाया जमिनीची जिवंतपणा टिकवून ठेवणे हा आहे. अभ्यासात वापरण्यात आलेल्या निविष्टा खालीलप्रमाणे आहेत:

निविष्ठा	उपयोग	फायदे
जीवामृत/घनजीवामृत	जमिनीतील सूक्ष्मजीव वाढवणे	मातीची सुपीकता आणि पोत सुधारतो.
दशपर्णी अर्क	कीड नियंत्रण	रसशोषक किडींपासून संरक्षण.
गोकृपा अमृत	मृदा आरोग्य	बुरशीजन्य रोगांचे नियंत्रण.
गांडूळ खत	पोषण	झाडांना आवश्यक मुख्य व सूक्ष्म अन्नद्रव्ये मिळतात.

५. खर्च व नफा विश्लेषण :

५.१ खर्च विश्लेषण :

सेंद्रिय शेतीमध्ये सुरुवातीला रासायनिक खतांचा खर्च शून्य होतो, मात्र सेंद्रिय निविष्ठा तयार करण्यासाठी लागणारी मजुरी वाढते.

- मजुरी: सेंद्रिय खते तयार करणे, फवारणी आणि मशागतीसाठी एकूण खर्चाच्या ४०% खर्च होतो.
- पाणी व्यवस्थापन: ठिबक सिंचनामुळे पाण्याची बचत होते, मात्र उन्हाळ्यात खुल्या पाण्याची गरज भासल्यास खर्च वाढतो.
- एकूण वार्षिक अंदाजे खर्च: ₹ १,००,००० (प्रति युनिट क्षेत्र).

५.२ उत्पादन व उत्पन्न :

- आंबा: सेंद्रिय पद्धतीने उत्पादित आंब्याचे वजन ३०० ते ४०० ग्रॅम भरते. रासायनिक मुक्त असल्यामुळे याला प्रति डझन ₹ १२०० ते ₹ ३००० पर्यंत दर मिळतो.
- मोसंबी: मोसंबीचे उत्पादन ४० ते ७० टन पर्यंत मिळू शकते. रसाळ आणि टिकाऊ गुणवत्तेमुळे ₹ ५० ते ₹ ७० प्रति किलोचा दर मिळणे सुलभ होते.

५.३ विक्री व्यवस्थापन-थेट विक्री:

या संशोधनात असे दिसून आले की, जेव्हा शेतकरी मध्यस्थांना टाळून थेट ग्राहकांना विक्री करतो, तेव्हा नफ्यात ३०% ते ४०% वाढ होते. विशेषत: व्हॉट्सअप, फेसबुक आणि थेट गृहपोच सेवेमुळे ब्रँडिंग होऊन कायमस्वरूपी ग्राहक वर्ग तयार होतो.

६. सेंद्रिय शेतीचे फायदे व मर्यादा

फायदे:

- पर्यावरण: पर्यावरणाचा समतोल राखला जातो आणि जमिनीतील ओलावा टिकून राहतो.
- आरोग्य: विषमुक्त अन्नामुळे कर्करोगासारख्या आजारांचा धोका कमी होतो.

- आर्थिक: रासायनिक खतांवरील परकीय चलन वाचते आणि शेतकऱ्याची स्वावलंबिता वाढते.

अडचणी:

- संक्रमण काळ: सुरुवातीच्या २-३ वर्षांत उत्पादनात घट येऊ शकते.
- प्रमाणन (Certification): सेंद्रिय प्रमाणपत्राची प्रक्रिया गुंतागुंतीची आणि खर्चिक आहे.
- जाणीव जागृती: ग्राहकांमध्ये सेंद्रिय उत्पादनांच्या किमतीबाबत अद्याप पूर्णतः स्वीकृती नाही.

निष्कर्ष :

सेंद्रिय पद्धतीने आंबा व मोसंबीची लागवड करणे हे केवळ पर्यावरणासाठीच नाही, तर आर्थिक दृष्टीनेही फायदेशीर आहे. रासायनिक खर्चात झालेली कपात आणि सेंद्रिय मालाला मिळणारा जादा दर यामुळे निव्वळ नफ्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे. भविष्यात शाश्वत शेतीसाठी हाच एकमेव मार्ग उरला आहे.

शिफारसी :

1. प्रशिक्षण: सरकारने तालुका स्तरावर सेंद्रिय खते तयार करण्याचे प्रशिक्षण केंद्र सुरू करावे.
2. बाजारपेठ: सेंद्रिय मालासाठी स्वतंत्र 'ऑर्गॅनिक मॉल' किंवा बाजारपेठांची निर्मिती व्हावी.
3. ब्रँडिंग: शेतकऱ्यांनी स्वतःचा ब्रँड तयार करून थेट विक्रीवर भर द्यावा.
4. अनुदान: सेंद्रिय प्रमाणीकरण शुल्कामध्ये सरकारने सवलत द्यावी.

संदर्भ :

1. भारतीय कृषी संशोधन परिषद - सेंद्रिय शेती मार्गदर्शिका.
2. महाराष्ट्र राज्य कृषी विभाग - फळबाग लागवड अहवाल २०२३.
3. डॉ. ए. एस. पाटील - सेंद्रिय शेती: काळाची गरज (कृषी मासिक).
4. शेतकऱ्यांचे प्रत्यक्ष अनुभव आणि फिल्ड डेटा.